

O‘ZBEK TILIDA LAKUNAR BIRLIKLAR SEMANTIKASI

Rahmatjonov Shaxzod

CHDPU O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

O‘lmas Saidov

Ilmiy rahbar: f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi lakunar birliklarning semantikasi, ularning tilshunoslikdagi ahamiyati tahlil qilindi. Lakunar birliklar ko‘pincha gapda yoki matnda ma’lum bir ma’noni yetkazish uchun ishlatiladi. Tilshunoslikda “lakunar” birliklar muayyan bir ma’no yoki tushunchani ifodalovchi, lekin o‘zining to‘liq shaklida mavjud bo‘lmagan so‘z yoki iboralarni bildiradi.

Kalit so‘zlar: lakuna, lakunar birlik, lakunizm, til va nutq, madaniyat, san’at, madaniy kontekst, ma’no va kontekst, emotsional ifoda, an’ana.

Lakunar birliklar (yoki lakunizm) tilshunoslikda ma’lum bir ma’no yoki tushunchani ifodalovchi, lekin o‘zining to‘liq shaklida mavjud bo‘lmagan so‘z yoki iboralardir. Ular ko‘pincha kontekstga bog‘liq holda tushuniladi va ularning semantikasi tilning boyligini va nutq jarayonidagi muhim rolini ko‘rsatadi. “Lakunar” so‘zi lotincha “lacuna” so‘zidan kelib chiqib, “bo‘shliq”, “teshik” yoki “kamchilik” ma’nolarini anglatadi. Bu birliklar ko‘pincha kontekstga bog‘liq holda tushuniladi va ularning ma’nosi tilda mavjud bo‘lgan boshqa so‘zlar yoki iboralar orqali to‘ldiriladi. Lakunar birliklar tilning boyligini va madaniy kontekstini aks ettiradi, shuningdek, nutq jarayonida muloqotni samarali qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Lakunar birliklar ko‘pincha gapda yoki matnda ma’lum bir ma’noni yetkazish uchun ishlatiladi. Ular o‘z ichiga murakkab tushunchalar, an’anaviy iboralar yoki madaniy kontekstga bog‘liq bo‘lgan so‘zlarni olishi mumkin. Masalan, “yurt” so‘zi o‘zbek tilida nafaqat geografik joyni, balki milliy g‘urur va tarixiy merosni ifodalaydi.

Lakunar birliklarning turlari:

Madaniy lakunar birliklar: O‘zbek madaniyatiga xos bo‘lgan, boshqa tillarda to‘liq ifodalanmaydigan iboralar. Masalan, “qaytarish” (o‘zbek xalqining qadimiy an’anasi) so‘zining ma’nosi boshqa tillarda aniq ifodalanmaydi. Madaniy lakunar birliklar – bu madaniyatning turli jihatlarini ifodalovchi, lekin o‘zaro aloqasi bo‘lmagan yoki kamdankam hollarda bir-biriga ta’sir etuvchi birliklardir. Ular ko‘pincha ijtimoiy, tarixiy va madaniy kontekstga bog‘liq ravishda shakllanadi.

1. An’analar: Har bir xalqda o‘ziga xos an’analar mavjud bo‘lib, ular avloddan avlodga o‘tadi. Bu an’analar bayramlar, marosimlar va urf-odatlar orqali namoyon bo‘ladi.

2. Til va nutq: Til – madaniyatning asosiy komponentlaridan biri. Har bir til o‘ziga xos lug‘at, grammatik va ifoda uslublariga ega bo‘lib, madaniy lakunar birliklarni ifodalaydi.

3. San’at: Tasviriyy san’at, musiqa, raqs va adabiyot kabi san’at turlari madaniy lakunar birliklarni yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Har bir san’at turi o‘zining estetik qoidalari va an’analariga ega.

4. Oziq-ovqat madaniyati: Har bir xalq o‘zining an’anaviy taomlari va ovqatlanish odatlari bilan ajralib turadi. Bu kabi oziq-ovqat madaniyati ham madaniy lakunar birlik sifatida qaraladi.

5. Mifologiya va afsonalar: Miflar va afsonalar har bir xalqning asosiy qadriyatlarini, dunyoqarashini ifodalaydi. Ular ko‘pincha o‘ziga xos qahramonlar va voqealar orqali namoyon bo‘ladi.

6. Ijtimoiy tuzilmalar: Madaniyat ijtimoiy tuzilmalar orqali ham ifodalanadi. Bunga oilaviy munosabatlar, ijtimoiy qatlamlar va guruhlar kiradi.

Madaniy lakunar birliklar o‘zaro aloqada bo‘lishi mumkin, lekin ularning har biri o‘ziga xos ahamiyatga ega. Ularni o‘rganish orqali turli xalqlarda madaniyatning xilma-xilligini, ularning o‘zaro aloqalarini yaxshiroq tushunish mumkin.

Emotsional lakunar birliklar: Tilida hissiyotlarni ifodalovchi so‘zlar yoki iboralar. Masalan, o‘zbek tilida “sevgilim” so‘zi nafaqat sevgi hissini, balki shaxsiy aloqalarni ham anglatadi. Emotsional lakunar birliklar – bu insonlarning his-tuyg‘ulari, hissiyotlari va emotsional tajribalari bilan bog‘liq bo‘lgan madaniy va ijtimoiy birliklardir. Ular odamlar orasidagi munosabatlarni, o‘zaro aloqalarni va ijtimoiy kontekstni shakllantiradi. Emotsional lakunar birliklar quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1. Emotsiyalar va ularning ifodalari. Emotsiyalar inson hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Har bir madaniyatda emotsiyalarni ifodalashning o‘ziga xos usullari mavjud. Misol uchun, ba’zi madaniyatlarda his-tuyg‘ularni ochiq ifodalash odatiy hol bo‘lsa, boshqalarida esa bu hislarni ichki saqlash afzal ko‘riladi.

2. Emotsional til. Emotsional lakunar birliklar ko‘pincha til orqali ifodalanadi. Har bir madaniyatda emotsiyalarni ifodalash uchun o‘ziga xos so‘zlar va iboralar mavjud. Misol uchun, ba’zi tillarda ma’lum bir his-tuyg‘uni ifodalovchi so‘zlar mavjud bo‘lishi mumkin, lekin boshqa tillarda bunday so‘zlar yo‘q.

3. Madaniy kontekst. Emotsiyalar madaniy kontekstga bog‘liq ravishda o‘zgarishi mumkin. Masalan, ba’zi madaniyatlarda quvonch va baxt hislari yuqori baholanadi, boshqalarida esa kamtarinlik va hushyorlik afzal ko‘riladi. Bu farqlar emotsional lakunar birliklarning shakllanishiga ta’sir etadi.

4. Urush va tinchlik davrlaridagi emotsiyalar. Tarixiy voqealar, masalan, urushlar yoki tinchlik davrlari, insonlarning emotsional holatiga ta’sir qiladi. Bunday davrlar insonlarda qo‘rquv, umidsizlik yoki umid kabi his-tuyg‘ularni kuchaytirishi mumkin.

5. Ijtimoiy munosabatlar. Emotsional lakunar birliklar ijtimoiy munosabatlar orqali ham shakllanadi. Odamlar o‘rtasidagi aloqalar, do‘stlik, sevgi yoki dushmanlik kabi his-tuyg‘ular ijtimoiy tuzilmalarga bog‘liq ravishda rivojlanadi.

6. Psixologik omillar. Shaxsiy tajribalar, psixologik holatlar va shaxsning o‘ziga xosligi emotsional lakunar birliklarga ta’sir qiladi. Har bir insonning his-tuyg‘u tajribasi o‘ziga xosdir va bu tajribalar ularning emotsional ifodalari va aloqalariga ta’sir qiladi.

7. San’at va adabiyot. Emotsional lakunar birliklar san’at va adabiyot orqali ham ifodalanadi. San’at asarlari, she’rlar va hikoyalar orqali emotsiyalarni ifodalash va ularga yangi ma’nolar berish mumkin.

Emotsional lakunar birliklar inson hayotining muhim jihatlaridan biri bo‘lib, ular ijtimoiy munosabatlarni, madaniy qadriyatlarni va shaxsiy tajribalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ularni o‘rganish orqali biz inson his-tuyg‘ularining xilma-xilligini va ularning madaniy kontekstdagi ahamiyatini yaxshiroq tushunishimiz mumkin. Masalan, “do‘st” so‘zi nafaqat yaqin do‘stni, balki ijtimoiy aloqalarni ham bildiradi.

Lakunar birliklarning semantikasi: Lakunar birliklarning semantikasi ularning ma’nosini va qo‘llanilish kontekstini o‘rganish orqali aniqlanadi. Ularning ma’nosi ko‘pincha kontekstga bog‘liqdir. Masalan, “qiz” so‘zi o‘zbek tilida faqat ayol bolani anglatmaydi, balki oila va jamiyatdagi rolini ham bildirishi mumkin. Lakunar birliklar – bu til va madaniyat kontekstida muhim rol o‘ynaydigan, lekin boshqa tillarda yoki madaniyatlarda to‘liq yoki aniq ifodalanmaydigan emotsional, ijtimoiy yoki psixologik tajribalarni ifodalovchi so‘zlar yoki iboralardir. Ularning semantikasi, ya’ni ma’nosi va mazmuni, bir necha asosiy jihatlardan iborat.

1. Ma’no va kontekst. Lakunar birliklar ma’no jihatidan o‘ziga xosdir. Ular ko‘pincha o‘z madaniyatida muhim bo‘lgan hissiyotlar, tajribalar yoki tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, ba’zi tillarda “saudade” (portugaliyaliklarning yo‘qotish hissi) yoki “hygge” (daniyaliklarning qulaylik va iliqlik hissi) kabi so‘zlar bor, ular boshqa tillarda to‘liq ifodalanmaydi.

2. Emotsional yuk. Lakunar birliklar ko‘pincha kuchli emotsional yukga ega. Ular nafaqat ma’noni, balki his-tuyg‘ularni ham o‘z ichiga oladi. Bu birliklar insonning ichki holatini, uning ijtimoiy aloqalarini va madaniy kontekstini aks ettiradi.

3. Madaniy ahamiyat. Har bir lakunar birlik o‘z madaniyatida muhim ahamiyatga ega. Ular o‘sha madaniyatdagi qadriyatlar, urf-odatlar va tarixiy voqealar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, “ubuntu” (janubiy afrikaliklarning bir-birini qo‘llab-quvvatlash va jamiyatga xizmat qilish tushunchasi) kabi so‘zlar o‘z madaniyatining ijtimoiy tuzilishini aks ettiradi.

4. Semantik qiyoslash. Lakunar birliklarni boshqa tillardagi so‘zlar bilan qiyoslaganda, ularning ma’nosi va konteksti o‘zgarishi mumkin. Ba’zi hollarda, bunday so‘zlar uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish qiyin bo‘ladi, chunki ular o‘ziga xos madaniy tajribalarni ifodalaydi.

5. Tarjimonlik muammolari. Lakunar birliklarni tarjima qilishda ko‘pincha muammolar yuzaga keladi. Tarjimonlar bunday birliklarni to‘g‘ri ifodalash uchun ko‘pincha kontekstni, madaniy ahamiyatni va emotsional yukni hisobga olishlari kerak. Buning natijasida ba’zan ma’no yo‘qolishi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin.

6. O‘zgaruvchanlik. Lakunar birliklarning semantikasi vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi mumkin. Madaniyatlar o‘zgarishi, yangi tajribalar va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi natijasida bunday birliklarning ma’nolari ham yangilanadi.

7. Misollar:

“Wabi-sabi” (yapon tilidagi go‘zallik tushunchasi, vaqt o‘tishi bilan narsalarning mukammallikdan chiqishi va tabiiy go‘zallikni qadrlash);

“Kintsugi” (yapon san’atida buzilgan narsalarni oltin bilan tiklash, bu jarayonda ularning tarixini va go‘zalligini saqlash);

“Sisu” (fin tilidagi qat’iyatlilik va ruhiy kuch).

Lakunar birliklarning semantikasi til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni aks ettiradi. Ular inson his-tuyg‘ularini, tajribalarini va madaniy qadriyatlarini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Ularni o‘rganish orqali biz turli madaniyatlarning xilma-xilligini va ularning o‘ziga xosligini yaxshiroq tushunishimiz mumkin.

Lakunar birliklarning tilshunoslikdagi ahamiyati: Lakunar birliklar tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega, chunki ular til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni, shuningdek, inson hissiyotlari va tajribalarini ifodalashda o‘ziga xos rol o‘ynaydi.

1. Madaniyat va til o‘rtasidagi bog‘lanish. Lakunar birliklar tilning madaniy kontekstini aks ettiradi. Har bir til o‘z madaniyatining o‘ziga xos jihatlarini ifodalaydi va lakunar birliklar bu jihatlarini aniq ko‘rsatadi. Ular orqali tilshunoslar ma’lum bir madaniyatning qadriyatlari, urf-odatlarini va ijtimoiy aloqalarini o‘rganishlari mumkin.

2. Emotsional ifoda. Lakunar birliklar ko‘pincha kuchli emotsional yukka ega bo‘lib, inson his-tuyg‘ularini aniq ifodalashga yordam beradi. Bu birliklar yordamida tilshunoslar insonning ichki holatini va ijtimoiy munosabatlarini yaxshiroq tushunishlari mumkin. Misol uchun, “saudade” (portugaliyaliklarning yo‘qotish hissi) so‘zi faqat biror narsani yo‘qotganlikni emas, balki bu yo‘qotishdan kelib chiqadigan chuqur hissiyotlarni ham ifodalaydi.

3. Lingvistik tadqiqotlar. Lakunar birliklar lingvistik tadqiqotlarda muhim obyektlardir. Ularning o‘rganilishi orqali tilshunoslar semantika, leksikologiya va pragmatika kabi sohalarida yangi bilimlarga ega bo‘lishlari mumkin. Lakunar birliklar ko‘pincha boshqa tillarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinmaydi, bu esa tarjima jarayonidagi qiyinchiliklarni va semantik farqlarni o‘rganishga imkon beradi.

4. Tarjima va madaniyataro aloqalar. Lakunar birliklar tarjima jarayonida muhim ahamiyatga ega. Tarjimonlar bunday birliklarni to‘g‘ri ifodalash uchun ularning madaniy kontekstini va emotsional yukini hisobga olishlari kerak. Bu jarayonda madaniyatlararo aloqalar rivojlanadi, chunki tarjimonlar bunday birliklarni boshqa tillarda qanday ifodalashni o‘rganadilar.

5. Til evolyutsiyasi. Lakunar birliklar vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi mumkin. Ularning evolyutsiyasi til va madaniyatning o‘zgarishi bilan bog‘liqdir. Tilshunoslar bunday birliklarning qanday shakllanishini va rivojlanishini o‘rganish orqali tilning dinamikasini tushunishlari mumkin.

6. Identifikatsiya va ijtimoiy identitet. Lakunar birliklar ijtimoiy identitetni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular insonlarning o‘z madaniyatiga nisbatan qanday his-tuyg‘ularni his qilishlarini aks ettiradi. Shuningdek, lakunar birliklar orqali odamlar o‘zlarini boshqalar bilan bog‘lashadi va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashadi.

7. O‘qitish va ta’lim. Tilshunoslikda lakunar birliklarni o‘rganish ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar bunday birliklar orqali boshqa madaniyatlarni tushunishlari va ularning boyligini his qilishlari mumkin. Bu, shuningdek, madaniyatlararo tushunishni oshirishga yordam beradi.

Lakunar birliklarning tilshunoslikdagi ahamiyati ularning madaniy, emotsional va lingvistik jihatlarini o‘z ichiga oladi. Ular orqali tilshunoslar turli madaniyatlarni, inson his-tuyg‘ularini va ijtimoiy aloqalarni yanada chuqurroq tushunish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Shuningdek, lakunar birliklar tarjima jarayonida va ta’limda muhim rol o‘ynaydi, bu esa madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa: O‘zbek tilida lakunar birliklarning semantikasi va ularning turli xil turlari tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega. Ular nafaqat tilning boyligini ko‘rsatadi, balki madaniyat va ijtimoiy aloqalarni ham ifodalaydi. Kelajakda bu mavzu bo‘yicha yanada chuqurroq tadqiqotlar o‘tkazish zarur, chunki lakunar birliklar til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘lanishni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov, A. (2020). O‘zbek tilidagi lakunar birliklar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti.
2. Karimov, Sh. (2019). Til va madaniyat: O‘zbek tilidagi lakunizm masalalari. – Toshkent: Fan.
3. Rahimov, X. (2021). Lakunizm va uning semantikasi. O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, 4 (2), 45-60.
4. Tursunova, D. (2022). O‘zbek tilida emotsional lakunar birliklar: tahlil va izohlar. – Toshkent: Sharq.
5. Saidov, U. (2022). Requirements for linguistic classification of business terms. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10 (9), 300-304.